

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ МОРАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ В ГІМНАЗІЇ

Михайло САВЧЕНКО,

заступник директора з навчально-методичної роботи,
учитель-методист історії, курсу «Людина і світ»,
Київська гімназія східних мов № 1, заслужений вчитель України

У статті автор окреслює науково-теоретичні підходи до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи в Київській гімназії східних мов № 1.

Ключові слова: морально-громадянські цінності, розвиток морально-громадянських цінностей, моральність особистості, громадянськість, етична компетентність, громадянська компетентність, високomorальний громадянин – патріот України, дослідно-експериментальна робота в гімназії, особистісно орієнтований підхід.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF MORAL AND CIVIC VALUES CONTEXT STUDENTS IN THE EXPERIMENTAL WORK IN SCHOOL. *Mikhailo SAVCHENKO, deputy director of educational and methodical work, teacher-Methodist history course «Man and World», Kyiv Gymnasium of Oriental Languages 1, Honored teacher of Ukraine.*

The author in his article outlines the scientific and theoretical approaches to the development of moral – civic values of students in the context of development– experimental work in Kyiv Gymnasium of Oriental Languages 1.

Keywords: moral identity, citizenship, moral and civic values, develop moral and civic values students high moral citizen-patriot, experimental work in school, person centered approach.

Постановка проблеми. Нині Україна продовжує шлях радикального оновлення усіх сфер суспільного життя, культурно-освітньої сфери, демонтажу залишків авторитаризму, упровадження конкурентно спроможної ринкової економіки, розбудови громадянського суспільства, долучення громадян до гуманітарних цінностей сучасної цивілізації.

На долю України XXI століття – України інформаційної і гуманістичної випала велика історична місія: єдність патріотичних, демократичних сил у державотворчих процесах, у протистоянні антиукраїнським силам, пріоритетність розвитку духовно-інтелектуального потенціалу України, забезпечення культурно-духовного імунітету перед загрозою космополітичної ерозії, насичення суспільно-політичного життя, громадянського суспільства

ідеями національної гідності й гордості, високоморальності, ідеалами патріотичного державницького служіння.

Активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну із ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін [10, с. 45].

Основою демократичного ладу є людина, яка «постійно розвивається і вдосконалюється, а також цілеспрямовано і осмислено займає чільне місце в суб'єкт-суб'єктних відносинах, що формуються [9, с. 81]».

Формуванню саме такої особистості повинна сприяти сучасна освіта, українська школа, яка покликана сприяти вихованню високоморальної громадянської особистості, якій властива морально-гуманістична, громадянська культура, усвідомлення обов'язку між ідеями загальнолюдської моралі, свободи та правами людини, готовності до компетентної відповідальної участі в житті суспільства, у розвитку демократії в Україні.

Поряд з ознаками позитивних змін у моральному, громадянському вихованні молодого покоління загострилися і певні суперечності, виникли нові суттєві проблеми. Становлення демократичної, гуманістичної, громадянської свідомості дітей та молоді відбувається без врахування економічних, політичних реалій сьогодення. Недостатня увага приділяється формуванню таких компонентів громадянської культури, як особиста відповідальність, гідність, честь, громадянська мужність, без яких правильні знання про демократичні цінності, демократію не стимулюють бажання у молоді виступити стратегом свого життя та долі держави.

Особливої актуальності набуває розвиток морально-громадянських цінностей особистості – громадянина-патріота України – демократичної держави. Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності [12, с. 1].

Тому розвиток морально-громадянських цінностей учнів має набути характеру системної та цілеспрямованої педагогічної діяльності гімназії, тісної співпраці з батьками учнів, з інститутами громадянського суспільства, місцевою громадою, органами влади, засобами масової інформації [7, с. 56–57].

Потрібно «вчити дитину бути людиною, яка здатна жити гідно..., навчати морально оцінювати світ, тобто конструктивно, відповідно до загальнолюдських цінностей і сучасної моралі, поводитися в соціумі й наодинці зі своєю совістю... [2, с. 608]».

Головною залишається мета національної системи освіти, нової української школи – виховання високоморального громадянина, який цінує і готовий відстоювати ідеали свободи, високоморальні, демократичні цінності та права людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження є провідні ідеї психології, педагогіки, філософії, політології,

громадянознавства, етики, аксіології про цілісність і взаємозв'язок моральності та громадянськості, про природу ціннісних орієнтацій особистості та морально-громадянських моделей поведінки людини як найвищої цінності суспільства, наукові ідеї про роль гуманістичних цінностей, етнопедagogіки, етнопсихології у розвитку особистості.

Важливе значення для розробки проблеми дослідження мають такі документи, як Закон України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепція громадянської освіти та виховання в Україні, Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки.

Теоретичну основу дослідження становлять положення й розробки психологічної, педагогічної наук про принципи, завдання, рушійні сили навчально-виховного процесу на засадах особистісно орієнтованої освіти та виховання школярів.

У процесі дослідження проблеми дослідно-експериментальної роботи на I, II етапах постала потреба визначення термінів (одиниць вивчення, що з одного боку, належать до етики, громадянознавства а з іншого, являють собою компоненти морально-громадянських цінностей) [3, с. 85].

Теоретичну основу дослідження становлять науки здобутки вчених у галузі психологічної, педагогічної, філософської наук, політології.

Актуальною є проблема дослідження цінностей, ціннісних орієнтацій особистості.

Цінності, ціннісні смисли виступають тими диспозиційними установками свідомості, які констатують структуру сприймання, поведінки та практико-логічної активності людини у конкретних умовах її життєдіяльності.

У наукових працях по-різному визначається не тільки ієрархія цінностей, а й складові компоненти, що є базовими для визначення поняття «морально-громадянські цінності» (Бех І.), «моральні цінності» (Тищенко С.), «гуманістичні моральні цінності» (Чорна К.), «мораль як внутрішня основа духовності, культури суб'єкта» (Киричок В.), «моральні цінності і норми» (Вознюк Н.), «морально-духовні цінності» (І.Бех), «моральні переконання» (Божович Л., Краснобаєв І., Крутенький В.), «моральні цінності суспільства в системі розвитку моральних переконань» (Боришевський М.), «взаємозалежність суспільної моральної свідомості і моральної свідомості особистості» (Ананьєв Б., Виготський Л., Костюк Д., Леонтьєв О., Рубінштейн С., Узнадзе Д. та ін.), «самовиховання та виховання моральної культури особистості учня» (Сухомлинський В.) тощо.

Дослідження ціннісних орієнтацій як компонента складної структури ставлень особистості здійснено в роботах філософів і психологів (Алексєєва В., Бодальов О., Дилігенський Г., Донцов А., Здравомислов А., Кре-

мень В., Мухіна В., Серий А., Яницький М. та ін.). Вченими розкрито загальну сутність і зміст, психологічну природу цінностей через введення практично тотожних понять «ціннісні орієнтації особистості» та «особистісні цінності», які різняться віднесенням цінностей до мотиваційної чи змістової сфер. Науковцями також здійснено аналіз динаміки ціннісних орієнтацій особистості (Кон І., Трофімов Ю.), ролі ціннісних орієнтацій в сучасних умовах і формування особистості в ціннісних вимірах (Ільїн В., Пометун О., Савченко О., Сухомлинська О., Ткачова Н., Avses A., Musec J.). Досліджено індивідуальну систему цінностей особистості і взаємобумовленість її груповою свідомістю (Ольшанський Д.), взаємовплив процесу навчання і розвитку особистості (Балл Г., Губенко О., Завгородня О., Максименко С.). Розглянуто трансформацію ціннісної свідомості суспільства і зміни моральних орієнтирів та мотиваційної сфери діяльності (Бех І., Бойко В., Зязюн І. та ін.). Визначено ціннісні орієнтації як регулятор діяльності і ціннісно-сислової активності особистості (Карпенко З., Конопкін О., Корнілова Т., Косянчук С., Леонтєв Д., Матюшкін О., Пономарьов О., Фурман А. та ін.).

Український вчений-педагог О. Вишневський уклав ієрархію вартостей особистості. Важливе місце в ній посідають основні громадянські цінності (вартості).

Ми спираємося на міркування науковців про ціннісно-філософські трансформації особистості (Кремень В.); діалог особистість – особистість, особистість – соціум, особистість – культура, де взаємовидозмінюються ціннісно-сислові імперативи (Арцишевський Р., Васьківська Г., Сухомлинська О., Титаренко Т.); про значення компетентностей як результату застосування новітніх технологій у навчально-виховному процесі з метою розвитку ціннісно-сислових орієнтацій учнів, адаптації знань, формування умінь і навичок, розкриття здібностей (Бондар Вол., Пометун О.); ціннісно-сислову сферу і позицію вчителів (Заброцький М., Зайко Р.); про ціннісно-сисловий досвід, ціннісно-сислові комунікації (Зязюн І.), ціннісно-сисловий вимір (Андрущенко В., Астахова В., Бех І.); ціннісно-сислову реальність і нашарування (Варипавс О.); цінності конформістської спрямованості, що деформують ціннісно-сислову сферу особистості (Гарькавець С.).

Контент-аналіз засвідчив, що у вітчизняній науці проблема формування в учнів ціннісно-сислових орієнтацій у процесі навчання предметів гуманітарного циклу не знайшла свого відображення.

Методологічну й теоретичну основу дослідження становлять: аксіологія як теорія цінностей та ідеї теорії діалогу культур, ціннісна проблематика як така – В. Андрущенко, М. Бахтін, В. Біблер, В. Галузинський, Л. Губерський, М. Євтух, В. Знаков, І. Зязюн, В. Кремень, М. Михальченко, М. Рокич, А. Серий, О. Сухомлинська та ін.; концепції психологічні і виховання та розвитку особистості – Ш. Амонашвілі, О. Бондаревська, К. Вазіна, Л. Виготський, Б. Додонов, О. Леонтєв, А. Маслоу, А. Петров-

ський, С. Рубінштейн, Т. Саврасова-В'юн, Г. Селевко, В. Сухомлинський та ін.).

Важливим чинником розвитку громадянської компетентності особистості є розвиток громадянських цінностей учнів, що посідає значне місце в громадянській освіті та громадянському вихованні учнівської молоді.

Аналіз наукових і методичних джерел з питань громадянського виховання засвідчує наявність досліджень його різних аспектів. Важливими у контексті нашого дослідження є методологічні засади педагогічної теорії, наукові підходи до виховання суспільно активної особистості в сучасних умовах, обґрунтовані в працях І. Беха, М. Боришевського, П. Вербицької, С. Гончаренка, І. Зязюна, М. Євтуха, В. Кременя, В. Кузя, М. Сметанського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, М. Ярмаченка.

Низька сучасних наукових досліджень присвячена висвітленню окремих положень щодо організації громадянського виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Це, насамперед, дослідження історії становлення і розвитку громадянського виховання – П. Вербицька, Т. Завгородня, П. Ігнатенко, Л. Крицько, І. Кучинська, М. Пришак, Б. Ступарик; теоретичних засад формування громадянської культури учнів загальноосвітнього навчального закладу – Р. Арцишевський, Н. Дерев'яно, В. Іванчук, О. Пометун, М. Шимановський; методики громадянського виховання – Л. Архипенко, Ю. Завалевський, Т. Єлагіна, П. Кендзьор, А. Молчанова, Л. Назаренко, К. Чорна; організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю – О. Безпалько, І. Зверева, Г. Лактіонова; інтеграції соціальних впливів у виховному процесі – Н. Чернуха, Т. Ткачова; формування громадянських якостей особистості в умовах полікультурного суспільства – М. Рудь, Г. Філіпчук; участі молоді в процесах прийняття рішення на рівні загальноосвітнього навчального закладу – В. Оржехівський, Л. Шелестова.

Проблема громадянської спрямованості особистості належить до найменш розроблених в науці. У дослідженнях П. Ігнатенка та колективу авторів (монографія «Виховання громадянина») розкрито розуміння сутності проблеми громадянської спрямованості особистості. Громадянська спрямованість розглядається як порівняно стійка система мотивів, що виникає на основі присвоєння індивідом громадянських цінностей, що стали для нього об'єктивно значущими і виступають внутрішніми спонуканнями до вияву самоактивності з метою реалізації таких цінностей у процесі життєдіяльності (Боришевський М.).

Виховання учнів як суб'єктів громадянського суспільства, правової демократичної держави – складний педагогічний процес, розвиток і функціонування якого здійснюється завдяки наявності рушійної сили, що є результатом суперечностей, їх подолання в активній педагогічно спрямованій і взаємопов'язаній діяльності суб'єктів і ця проблема розглядається за умови одночасного вивчення проблеми формування нової людини, з чіткою громадянською позицією, розвитку її морально-громадянських цінностей, що повинно стати складовою загального педагогічного процесу та реалізації

суб'єктного підходу, як складової теоретико-емпіричної системи, морально-громадянського виховання особистості.

Входження учнів у соціальне життя, яке потребує від них прояву нових якостей і на новому рівні, зокрема розвитку їх моральності, громадянськості, що вимагає також і нових підходів до вирішення цих проблем.

Відповідно до сучасних концептуальних положень щодо виховання дослідники І. Бех, С. Іконнікова, О. Киричук, І. Кон розробили методологію особистісно зорієнтованого виховання учнівської молоді.

Водночас, аналіз теоретичних джерел і сучасної практики розвитку морально-громадянського виховання у загальноосвітніх навчальних закладах дає підстави стверджувати, що існуючі напрацювання не відображають цілісно основні положення щодо змісту й методики розвитку морально-громадянських цінностей, громадянського виховання учнівської молоді. Зокрема, фундаментальні та прикладні дослідження, де б системно висвітлювались концептуальні підходи до конструювання змісту, ефективних форм його реалізації, не проводилися й усе ще є потребою педагогічної науки та практики. Не досліджена також проблематика формування громадянської компетентності учнівської молоді в процесі реалізації системного підходу в навчальному закладі. Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що тема морально-громадянського виховання особистості складна й багатогранна та вимагає подальшого наукового розвитку.

Відсутність цілісної системи морально-громадянського виховання, в основі якого лежить розвиток морально-громадянських цінностей учнів, стихійне впровадження окремих його складових негативно впливають на результативність та якість навчально-виховної роботи загалом.

Беручи за підґрунтя альтернативні, тотожні наукові концепції виховання дітей та молоді виходимо з позиції виховання високоморального громадянина-патріота України, суб'єкта громадянського суспільства, як про процес, що сприяє формуванню та розвитку морально-громадянських цінностей.

Особистісно орієнтоване навчання та особистісно орієнтоване виховання у процесі освоєння гімназійною освітою зазначених цінностей вимагає системного забезпечення, мусить визначатися науковим розуміння внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі, посилення у змісті освіти людинознавчого, особистісно значущого, емоціогенного матеріалу, створення методик і підручників на засадах діалогічної взаємодії, пізнавального інтересу, співтворчості, ситуації вибору, рефлексії, стимулювання, збереження емоційної комфортності та реалізації «педагогіки успіху», утвердження людської гідності учнів, уміння вчителя володіти різними засобами мотивації індивідуальної, суспільно-значущої діяльності тощо [6, с. 625–627].

Мета статті полягає в окресленні науково-теоретичних підходів до розвитку морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня, що визначаються Концепцією реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та мораль-

но-громадянських цінностей учнів, розроблено у Київській гімназії східних мов № 1.

Виклад основного матеріалу. 3 грудня 2012 року Київська гімназія східних мов №1 здійснює у формі всеукраїнського рівня дослідно-експериментальну роботу за темою: «Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів» (2012–2019 рр.).

У процесі реалізації завдань II (концептуально-діагностичного) етапу дослідно-експериментальної роботи розроблено Концепцію реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей в учнів (автори: Савченко М. – заступник директора з навчально-методичної роботи, вчитель-методист історії Київської гімназії східних мов №1; Кизенко В. – провідний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник; Павлова Л. – методист вищої категорії Інституту модернізації змісту освіти МОН України).

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів є складником інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів.

Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що морально-громадянські цінності – це поняття, яке відображає значущість для індивіда загальнолюдської, суспільної моральності, громадянськості, усвідомленого вибору морально-гуманістичних, демократичних ідеалів, здатності до особистої активної відповідальної громадянської позиції і гуманістичної взаємодії.

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів ми розглядаємо як цілеспрямований процес формування та розвитку ціннісних морально-громадянських орієнтацій людини як громадянина, етичних, громадянських компетентностей, готовності до морального самопізнання, самовизначення, самоформування, саморегуляції моральної діяльності індивіда відповідно до гуманістичного ідеалу, усвідомленого морального, громадянського вибору у системі міжособистісних, міжкультурних суспільних відносин, розв'язання моральних проблем, набуття позитивного досвіду у сфері соціальної гуманістичної взаємодії, здатності до активної особистісної відповідальної участі в суспільно корисній діяльності у гуманітарній сфері, в демократичних перетвореннях, у державотворчих процесах, у розвитку громадянського суспільства.

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів – цілісна педагогічна система, яка забезпечує розвиток етичної, громадянської компетентностей школярів, їх моральної, громадянської культури як невід'ємної складової індивіда з точки зору формування високоморального громадянина-патріота України, суспільно активного учасника демократичних перетворень в Україні; історико-культурна спрямованість навчально-виховного процесу на основі історії українського народу, народів демократичного сві-

ту; насичення навчальних предметів етичним, громадянським змістом, їх інтеграція, яка сприяє морально-громадянському вихованню учнів на засадах морально-громадянських цінностей; ідентифікація і самоідентифікація морально-громадянської особистості, заснована на включенні до змісту морального, громадянського виховання школярів знань про демократичну правову державу, громадянське суспільство, демократичні цінності, про пріоритетність прав та свобод особистості; про громадянським зміст усіх навчальних предметів; про роль світогляду особистості, на основі якого формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце в суспільстві, визначається обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною.

Розвиток морально-громадянських цінностей учнів є складником інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів й спрямований на виконання таких *завдань*.

Навчальні: створення сприятливих умов для збагачення, розширення, систематизації етичних громадянських знань, уявлень учнів про моральність, громадянськість як ціннісних якостей особистості, формування свідомого високоморального громадянина, патріота, професіонала, якому притаманні особистісні загальнолюдські цінності й риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Виховні: формування політичної та правової культури засобами громадянської освіти; виховання усвідомлення пріоритету прав людини як гуманістичної цінності та єдиної норми для всіх людей без будь-яких дискримінацій; формування національної свідомості, належності до рідної землі, українського народу; виховання почуття патріотизму, відданості у служінні Батьківщині; визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини; формування соціальної активності та громадянської компетентності особистості на основі соціальних умінь, готовності до участі у процесах державотворення, здатності до спільного життя та співпраці у громадянському суспільстві, готовності взяти на себе відповідальність; формування інтеркультурного менталітету, сприйнятливості до культурного плюралізму; утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю.

Розвивальні: розвиток умінь визначати форми та способи своєї участі в житті суспільства, вміння спілкуватися з демократичними інститутами, недержавними організаціями, органами влади, місцевою громадою, захищати та підтримувати закони і права людини, бути обізнаними у способах соціального захисту; вироблення негативного ставлення до антиподів загальнолюдської моралі, будь-яких форм насильства, активне попередження тенденцій до виявлення деструктивного націоналізму, проявів шовінізму, фашизму, месіанських налаштованостей; розвиток критичного мислення,

що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію у різних питаннях, вміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь у дебатах, вміння переосмислювати дії та аргументи, передбачати можливі наслідки дій та вчинків.

Визначено принципи розвитку морально-громадянських цінностей учнів.

Принцип природовідповідності і свободовідповідності – урахування багатогранної та цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, статі, їх психологічних, національних, релігійних відмінностей; визнання права кожного індивіду на особисту свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності; усунення нерозумних обмежень і самообмеження свободи, що властиве освіті.

Принцип дитиноцентризму – дитина (учень) розглядається як суб'єкт розвитку та саморозвитку як індивідуум та член суспільної групи (дитина у родинному суспільному статусі), яка розвиває власне рефлексійне «Я» та виступає суб'єктом власної соціалізації на засадах гуманізації реального буття дитини; посилення уваги до системи її цінностей та інтересів задля формування в неї основ життєвої компетентності;

Принцип гуманізації – означає пріоритетність ідеї прав і свобод людини, творчий розвиток особистості, виховання людської гідності, поваги до приватної власності, розуміння значущості особистісної автономності; співвіднесення освітніх вимог з можливостями та природними здібностями молоді людини; створення соціально-психологічного фільтра проти руйнівних впливів негативних чинників навколишнього природного і соціального середовища; виховання у молоді почуття гуманізму, милосердя, добротності.

Принцип демократичності – означає виховання духу соціальної солідарності, справедливості, вміння конструктивно взаємодіяти із суспільством та приймати рішення; передбачає діалогічний характер освіти, суб'єктно-суб'єктні стосунки між педагогами й учнями, передбачає атмосферу взаємоповаги та довіри у шкільному колективі, утвердження учнівського самоврядування, відкритість і зв'язок школи з іншими агентами процесу соціалізації (сім'єю дитячими і молодіжними громадськими організаціями, засобами масової інформації тощо).

Принцип диференціації та індивідуалізації – передбачає врахування у навчально-виховному процесі індивідуальних особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку особистості; моделювання на основі індивідуальних програм розвитку; стимулювання фізично-оздоровчої предметно-практичної навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, орієнтаційно-оцінної діяльності вихованців; здійснення диференціації за рівнем розвитку учнів за змістом освіти, за ступенем складності, самостійності, за обсягом; забезпечення максимально сприятливих умов для реалізації можливостей кожного школяра; запровадження поліваріативності навчальних програм, поглиблення і розширення їх практичної спрямованості.

Принцип міждисциплінарності – передбачає здійснення міжпредметного, інтегрованого підходів у розвитку етичної, громадянської компетентності учнів; означає навчання і виховання громадянськості в процесі вивчення різних навчальних дисциплін, узгодження змісту навчальних програм з метою та завданнями навчання етики та громадянської освіти.

Принцип наступності і безперервності – означає поетапне, відповідно до вікових особливостей, розширення інформаційного, виховного, інструментального (практичного) обсягу системи освіти для демократії, що бере початок у дошкільному вихованні, включає всі етапи середньої, вищої, професійної освіти, а також освіту для дорослих; передбачає виховання усвідомленої потреби набуття гуманістичної моральності; вчитися навичкам громадянськості протягом усього життя.

Принцип системності – процес розвитку морально-громадянських цінностей, що зумовлюється гармонійністю розвитку низки взаємопов'язаних новоутворень у структурі особистості; фрагментарність, односторонність, переоцінка значення одних новоутворень і нехтування іншими, намагання виховувати особистість «по-частинах» гальмує дію психолого-педагогічних механізмів, які спрацювують лише за умови наявності системи певних складових.

Принцип полікультурності – означає наповненість навчання етики, громадянської освіти та виховання ідеєю універсальності загальнолюдських цінностей прав людини, а також ідеєю етнокультурного розмаїття України, Європи, світу, правової рівності національних культур; передбачає виховання особистості на засадах міжетнічної толерантності, поваги до представників інших культур, найперше – в учнівському середовищі; означає практичну реалізацію прав представників української нації, інших етнічних спільнот на розвиток і збереження своєї мови, культурної самобутності у контексті формування української політичної нації.

Принцип інтеркультурності – передбачає інтегрованість української національної культури у контекст загальнодержавних, європейських і світових цінностей, у загальнолюдську культуру. Реалізація цього принципу означає, що у процесі навчання етики громадянської освіти та морального, громадянського виховання мають забезпечуватися передумови для формування особистості вкоріненої у національний ґрунт і водночас відкритої до інших культур, ідей та цінностей. Лише така особистість здатна зберігати свою національну ідентичність, оскільки вона глибоко усвідомлює національну культуру як невід'ємну складову культури світової.

Принцип зорієнтованості на позитивні якості в людині та позитивні соціальні дії – передбачає з погляду гуманізму і толерантності в стосунках з вихованцями шукати в них ті позитивні якості в почуттях, переконаннях, діяльності, які можуть слугувати опорою соціалізації особистості. Утверджуючи в людині позитивні якості, ми сприяємо гальмуванню і витісненню ознак негативних виявів; цілеспрямованість громадянської освіти та морально-громадянського виховання на соціальні сподівання учнівської молоді,

набуття позитивного досвіду гуманістичних, соціальних дій; формування позитивного іміджу компетентної громадянськості.

Принцип зв'язку з практичною діяльністю – передбачає пріоритетність для системи навчання етики, громадянської освіти та виховання умінь і дій, зорієнтованість учнів на навички гуманізації, морального вибору, соціальної взаємодії, вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, перш за все у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі;

принцип самоактивності й саморегуляції – сприяє розвитку у вихованця суб'єктних характеристик, формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійного морального вибору, рішень, що поступово виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію у діях та вчинках.

Принцип прогностичності – передбачає реалістичність впровадження результатів, їх адекватність можливостям виконавців та відповідність ресурсному забезпеченню, діагностичність як обов'язкове встановлення ефективності, відповідності потребам та запитам сучасності. Цей принцип запобігає проведенню невиправданих експериментів над дітьми. Завдяки йому проектування розвитку морально-громадянських цінностей набуває превентивних ознак, передбачаючи виникнення нових елементів педагогічної системи, підтримуючи гнучкість і варіативність зв'язків між елементами, зберігаючи певну міру їх свободи.

Аксіологічний принцип – полягає в тому, що вихователь орієнтує навчально-виховний процес на найвищі морально-духовні досягнення вихованця; створює умови для оптимальної самореалізації підростаючої особистості, розвитку її індивідуальних можливостей і здібностей; напрями виховної роботи конкретизуються у відповідних результатах – міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і національних, морально-громадянських цінностях; стратегія життя передбачає постійний рух до здійснення все нових, соціально значущих задумів, уміння мобілізуватися на подолання труднощів, прогнозування наслідків своїх вчинків; здатність до свідомого прийняття рішень.

Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії – передбачає, що учасники навчально-виховного процесу є рівноправними партнерами у спілкуванні, враховують думку партнера, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції. Вихователь уникає конкретних необґрунтованих приписів, не ставиться до вихованця як до пасивного об'єкта своїх впливів; рахується з його психічним станом, життєвим досвідом, системою звичок і цінностей; виявляє емпатію, вдається до конструктивних і продуктивних виховних дій, виявляє творчість і педагогічну рефлексію.

Принцип плюралізму – означає прищеплення поваги до засад політичної, ідеологічної, етнопонаціональної, расової різноманітності; спонукає до уникнення екстремістських поглядів і поведінки у житті шкільного колективу, виховання толерантного ставлення до різних світоглядних політичних док-

трин, релігійних переконань, до діяльності у навчальному закладі різних молодіжних громадських організацій; виховання усвідомлення неприйнятності будь-якого політичного екстремізму.

Основним засобом розвитку морально-громадянських цінностей учнів є цілеспрямована діяльність гімназистів, яка пов'язана із засвоєнням етичних, громадянських компетентностей особистості.

Виховний процес здійснюється через такі напрями діяльності:

політико-правовий, який передбачає засвоєння знань про права, свободи людини і громадянина та механізми їх реалізації у суспільному житті; засвоєння моральних вимог українського суспільства, засад гуманістичної моралі, способів суспільно-політичної участі особистості; розуміння конституційного і громадянського обов'язку, політичних подій і суспільних процесів;

філософсько-аксіологічний, який передбачає засвоєння змісту загально-людських, сімейних, європейських морально-громадянських цінностей особистості;

морально-етичний, який спрямований на формування етичних норм поведінки, моральних якостей, громадянської відповідальності індивіда;

національно-патріотичний, який націлений на ознайомлення з національною історією та культурою, традиціями громадянського суспільства та українського державотворення, історичними зразками виконання громадянського обов'язку, формування моральної, громадянської свідомості;

культурно-мовний, націлений на розвиток комунікативних компетентностей особистості, набуття навичок комунікативної культури, культури гуманістичних відносин «особа – особа», «особа – держава», «я і місцева громада», «особа – громадянське суспільство»;

інформаційний, який передбачає розвиток поінформованості учнівської молоді, формування здатності користування різноманітною інформацією з різних джерел у сучасних умовах, формування вміння критичного аналізу різнобічної інформації та розвиток творчої співпраці з засобами масової інформації;

полікультурний, який спрямований на засвоєння учнями демократичних цінностей, європейських цінностей, етнічних цінностей англомовних, східномовних народів;

інтеркультурний, який спрямований на оволодіння учнівською молоддю сукупності здатностей, необхідних для життя в полікультурному суспільстві на засадах толерантності, культури миру; виховання культури соціальних відносин та ефективної міжкультурної комунікації;

соціально-психологічний, який спрямований на свідоме засвоєння учнями норм суспільної моралі, гуманістичної взаємодії; на розвиток моральної, громадянської самосвідомості, на усвідомлення цінності особистості та смислу життя людини.

Такі напрями роботи мають створити умови для розвитку морально-громадянських цінностей. Усі напрями органічно взаємопов'язані, об'єд-

нані метою, завданнями, світоглядно-ціннісними засадами, принципами, методами та формами виховання.

Визначені сфери морально-громадянської самоідентифікації: «Я – людина», «Я – член сім'ї», «Я – учень гімназії», «Я і друзі», «Я у місцевій громаді», «Я – високоморальний громадянин України», «Я – європець», «Я – громадянин світу» та шляхи розвитку етичної, громадянської компетентностей. Розроблено структурно-функціональну схему розвитку морально-громадянських цінностей учнів.

Висновки. Успішна реалізація завдань розвитку морально-громадянських цінностей учнів залежить від компетентнісного, системного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого підходів до навчально-виховного процесу, від професійної, етичної, громадянської компетентностей педагогічних працівників, виокремлення пріоритетності загальнолюдської моралі ролі активної громадянської позиції у розбудові громадянського суспільства в Україні, від удосконалення змісту навчання етики, громадянської освіти та виховання учнів, інтеграції знань у галузі етики, філософії, політології, громадянства у розвитку морально-громадянських цінностей учнів.

Література

1. Бех, І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Бех, І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості / І. Д. Бех. – Т.1 – К. - Чернівці : Букрек, 2015. – 840 с.
3. Вербицька, О. В. Дослідно-експериментальна робота за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку морально-громадянських та морально-громадянських цінностей учнів»: завдання, зміст, етапи очікувані результати / О. В. Вербицька // Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 83–89.
4. Виховання моральності підростаючого покоління : наук.-метод. посіб. / К. І. Чорна, В. О. Білоусова, Н. І. Ганнусенко [та ін.] ; [за ред. К. І. Чорної]. – К. : Богдана, 2005. – 285 с.
5. Горлач, М. І. Основи філософських знань. Філософія. Логіка, етика, естетика, релігієзнавство : підруч. / М. І. Горлач, В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. П. Требін [та ін.]. – К. : Центр учбової л-ри, 2008.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [голов. ред. В. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Кизенко, В. Особливості реалізації інноваційної моделі розвитку морально-громадянських і морально-громадянських цінностей учнів / Василь Кизенко, Михайло Савченко // Директор школи, ліцею, гімназії . – 2014. – № 5-6. – С. 56–60.
8. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні// Директор школи. – 2013. – №10. – С. 14–25.
9. Кремень, В. Г. Світ знання: людина, наука, освіта / В. Г. Кремень. – К. : Т-во «Знання» України, 2016. – 87 с.
10. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки // Громадянське суспільство в Україні: звіт за результатами дослідження / Л. Паливода, О. Вінніков, В. Купрій [та ін.] ; упоряд. Л. Паливода. – К. : БФ Творчий центр ЦТК, 2016. – С. 45–52.
11. Савченко, М. П. Управління соціальними проектами учнів у системі розвитку громадянських цінностей особистості / М. П. Савченко // Філософія інноваційної діяльності : практ. зорієнт. зб. / [авт.-упоряд.: І. Єрмаков, С. Шевцова]. – К. : Основа, 2014. – С. 401–407.
12. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки / [затв. Указом Президента України від 13.10.2013 року №580 / 2015.